

DE POSTCONCILIAIRE
LITURGISCHE HERVORMING IN
NEDERLAND

DE POSTCONCILIAIRE
LITURGISCHE HERVORMING IN
NEDERLAND

Acceptatie, ontwikkeling, evaluatie
en vooruitzichten voor de toekomst

Samuele Marcantognini
2021

Aan mijn ouders.

*Met een bijzonder woord van dank
aan alle broeders en zusters die mij in al deze jaren
op de een of andere manier hebben geholpen.
Zonder hen zou dit werk nooit tot stand gekomen zijn.*

*Brengt dank aan de Heer, want Hij is genadig,
eindeloos is zijn erbarmen!*
Psalm 118 (117), 1

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de gewijde Theologie met specialisatie liturgische pastoraal aan het Instituut voor Pastorale Liturgie «Abbazia di Santa Giustina» te Padua (Italië), geïncorporeerd in de Faculteit voor gewijde Theologie van het Pauselijk Atheneum S. Anselmo te Rome.

Padua, 10 december 2019

Promotor: Prof. Dr. Gianni Cavagnoli
Examencommissie: Prof. Dr. Luigi Girardi
Prof. Dr. Roberto Tagliaferri
Prof. Dr. Loris Della Pietra

De auteur dankt mw. Annie de Jong-Goes en dhr. Wim Zürlohe voor hun hulp bij de correctie van de vertaling.

Schrijver: Samuele Marcantognini
Coverontwerp: Tomás Rico & Loreto Sales
ISBN: 9789464187700
© Samuele Marcantognini

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	9
Hoofdstuk 1	
De aanvaarding van de liturgische hervorming in Nederland	15
Aan de oorsprong van de liturgische vernieuwing in Nederland.	15
De aanvaarding van de Constitutie <i>Sacrosanctum Concilium</i> en de reacties.....	20
De periode van experimenten op liturgisch gebied	22
Het ontstaan van pluriformiteit van ritens	28
De eucharistie als middelpunt van de experimenten	31
Het ontstaan van verschillende vormen van eucharistieviering..	32
Het probleem van het vertalen van de liturgische teksten	35
Hoofdstuk 2	
Het eucharistisch gebed als voorbeeld en maatstaf van het experiment	41
Het eucharistisch gebed als voorwerp van experiment	41
De redenen van de pluraliteit van eucharistische gebeden.....	44
De inhoud van de vrije eucharistische gebeden	47
De gebreken van de vrije eucharistische gebeden.....	50
Het werk van Huub Oosterhuis	54
Een verzameling van enkele vrije eucharistische gebeden	57
Het eucharistisch gebed «Machtige God» van J. Duin.....	57
Het eucharistisch gebed «Het grote dankgebed in de viering van de eucharistie» van H. Oosterhuis.....	63
Het eucharistisch gebed «Proeve van een anaphora» van H. Wegman	67
Het eucharistisch gebed «Waardig zijt Gij» van H. Wegman.....	70
Het eucharistisch gebed «Tot U verheffen wij ons hart» van H. Oosterhuis	75
Het eucharistisch gebed van J. Bolscher.....	77
Het eucharistisch gebed «Vrede voor jou, en vrede voor jou» van H. Oosterhuis en B. Huijbers	81
Het eucharistisch gebed «Niemandslaan van stilte» van K. Pannekoek	84
Een synthetische evaluatie	87

Hoofdstuk 3

De bijdragen van de Nederlandse Bisschoppenconferentie aan de liturgische hervorming..... 93

Een blik op de periode net voor <i>Sacrosanctum Concilium</i>	93
De jaren van het Concilie	96
Een verandering van visie en taal	105
De jaren na het Concilie	108
Het Nederlands Pastoraal Concilie van Noordwijkerhout (1966-1970)	115
De bijdragen van de Nederlandse bisschoppen op liturgisch gebied in de jaren '70	117
De publicatie van het Romeins missaal.....	122
De bijzondere Synode van 1980.....	126
De bijdragen van het Nederlands Episcopaat tot op onze dagen	126

Hoofdstuk 4

De huidige situatie van de viering en de liturgische pastoraal in de Nederlandse Kerk: een poging tot een kritische interpretatie 133

Enkele afwegingen vooraf.....	133
De huidige situatie van de liturgische viering	135
De groeiende onbekendheid met de christelijke eredienst	136
Rite en levenservaring	140
Liturgische misbruiken	143
De vieringen bij afwezigheid van een priester	149
Vieringen met uitreiking van de Communie	149
Vieringen van het Woord	150
Een klimaat van verwarring	152
De weg van de <i>diaspora</i>	155
Heimwee naar het verleden.....	158
Enkele huidige problemen en uitdagingen.....	159
De parochie verandert van gezicht.....	161
De noodzaak van een heroriëntatie in het spoor van het Concilie.	165
Liturgie en evangelisatie	170
De rol van de nieuwe kerkelijke bewegingen	174

Hoofdstuk 5

Analyse van enkele thema's met als doel een evaluatie en met het oog op de vooruitzichten voor de toekomst..... 179

Het thema van de actieve deelname in Nederland	179
De actieve deelname, wezenlijk kenmerk van de liturgische hervorming in Nederland	179

De ontwikkeling van het verstaan van de actieve deelname	183
Het thema van de eenvoud en de dynamiek van vereenvoudiging in de liturgische hervorming in Nederland	187
De eenvoud als natuurlijke ontwikkeling van de liturgische hervorming: de vereenvoudiging met het oog op de deelname	187
Het afdalende perspectief van de liturgie en de inductieve liturgie.....	191
De declericalisering van de eredienst.....	195
De invloed van het protestantisme op liturgisch gebied	198
De ontsparingen die veroorzaakt zijn door de overdreven vereenvoudiging.....	202
De creativiteit in Nederland.....	206
Creativiteit in het verlengde van de eenvoud	208
Creativiteit en actualisering	215
Het verbalisme in de liturgie: een ontsparing.....	218
Het gevaar van een nieuw clericalisme.....	224
De desacralisering in Nederland.....	228
De ervaring van het heilige in de liturgische hervorming in Nederland.....	230
De desacraliserende perspectieven.....	235
Enkele aspecten met betrekking tot het heilige in de Nederlandse liturgische hervorming: ‘verdoving’, ‘uitholling’ en ‘rationalisering’ van de liturgie.....	239
Een evaluatie van het thema van de desacralisering.....	244
Slotevaluatie	249
Een evaluatie van de huidige situatie	249
Ecclesiologie en liturgisch dienstwerk in de liturgische hervorming in Nederland	254
Toekomstperspectieven	259
CONCLUSIE.....	265
BIBLIOGRAFIE	273
BRONNEN	273
Vaticaan Leergezag (in chronologische volgorde)	273
Bisschoppelijk Leergezag (in chronologische volgorde)	274
STUDIES.....	277

LIJST VAN AFKORTINGEN

ap. brief	Apostolische Brief
ap. ex.	Apostolische Exhortatie
blz.	bladzijde
const.	Constitutie
dl.	deel
enc.	Encycliek
<i>ibid.</i>	op dezelfde plaats
id.	de-, hetzelfde
instr.	Instructie
kol.	kolom
<i>loc. cit.</i>	<i>loco citato</i>
nr.	nummer
red.	redactie, redacteur
vgl.	vergelijk

INLEIDING

Wie in het nabije verleden een gesprek aanging over de situatie van de Kerk in Nederland kon rekenen op tegenstrijdige reacties: bij sommige mensen diepe bewondering en bij anderen openlijke verontwaardiging. Dit verschijnsel begon vooral ten tijde van het Tweede Vaticaans Concilie en werd ongetwijfeld veroorzaakt door de levendigheid, de ondernemingsgeest en de zogenaamde ‘veroveringen’ van de Kerk in Nederland maar is de laatste jaren behoorlijk afgezwakt.

Desondanks, wat er de laatste decennia in de Nederlandse Kerkprovincie is gebeurd op theologisch, pastoraal en liturgisch vlak heeft zijn sporen nagelaten en is een historische gebeurtenis waarmee men rekening moet houden. Deze is tevens zeer interessant en onderzoekswaardig om de huidige situatie en de toekomstperspectieven van de Kerk te kunnen begrijpen.

Om beter te begrijpen wat er gebeurd is tijdens de lange periode van liturgische postconciliaire vernieuwing in Nederland en waarom dit juist in dit land heeft plaatsgevonden, kan het nuttig zijn aan het begin van het onderzoek te attenderen op een typisch kenmerk van de Nederlandse cultuur.

De Vlaamse theoloog Schillebeeckx¹ geeft ons er een omschrijving van in een lang artikel van 1966 waarin hij de eerste voortekenen ziet van wat men toen al typeerde als «de crisis van het Nederlandse catholicisme»:

Wat mij in Nederland opvalt, is de keiharde consequentie waarmee steeds een nieuw inzicht of nieuwe bestaansintuïties ook in de praktijk worden omgezet, ook dan als eventueel het oordeel over het ‘overgeleverde’ (in de breedste zin, en dus niet per se in de dogmatische zin) slechts een voor hen serieuze twijfel betreft of een ‘niet meer weten te plaatsen’. In andere landen kan men, staande de nieuwe ervaring of de twijfel, inmiddels zich nog houden aan de traditionele praktijk en

¹ Edward Schillebeeckx (1914-2009), Belgische dominicaan. Wereldberoemde theoloog, hij bestudeerde het thomisme in Parijs bij Chenu en Congar. Hij doceerde dogmatiek in Leuven en sinds 1958 in Nijmegen. Hij nam, naast de Nederlandse bisschoppen, als adviseur deel aan de zittingen van het Concilie. Hij produceerde talloze studies en theologische werken die in vele talen werden vertaald. Sinds de jaren zestig richtte hij zijn aandacht op de exegese. Sinds die jaren zijn de werken van Schillebeeckx voorwerp van diepgaande meningsverschillen binnen de Congregatie voor de Geloofsleer.

gewoonten, soms goedschiks of kwaadschiks. Nederland kán dit niet.²

Het oordeel van Schillebeeckx hoeft niet in negatieve zin gelezen te worden; het lijkt vooral een sleutel om deze geschiedenis beter te interpreteren, en bovendien wordt het ons aangereikt door een gezaghebbende getuige vanaf het prille begin.

Dit werk is een poging tot onderzoek van het liturgisch-theologisch panorama dat vorm kreeg door de liturgische hervorming na het Concilie. Vooral voor wie niet bekend is met de recente geschiedenis van de Nederlandse Kerkprovincie, gaat het in zekere zin om een avontuur want men zal een grotendeels onbekende wereld binnengaan.

De postconciliaire liturgische hervorming in de Lage Landen is een geschiedenis die zeer rijk is aan gebeurtenissen, personen die hierin een belangrijke rol hebben gespeeld, liturgisch materiaal, disputen en ervaringen. Allemaal elementen die hun stempel op dit proces hebben gedrukt en die ons veel kunnen leren. Dit alles is geschied op een bepaald moment van de geschiedenis, een cruciaal moment voor het leven van de Kerk. In de laatste halve eeuw heeft de Nederlandse Kerk letterlijk de overgang naar een nieuw tijdperk moeten meemaken: van een solide en levende werkelijkheid die vrijwel de helft van de Nederlandse bevolking betrof, tot een verpieterde minderheid aan de rand van het openbare leven.

De Nederlandse Bisschoppenconferentie zelf biedt ons een niet zo optimistische kijk op de huidige situatie van de Kerk:

De situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland stemt niet tot optimisme. Reeds ruim dertig jaar wordt het beeld bepaald door vermindering. Dat geldt voor het aantal gelovigen, het aantal priesters en religieuzen, het aantal roepingen, het aantal parochies en het aantal kerkgebouwen. Het geldt evenzeer voor de deelname aan het kerkelijk en sacramenteel leven.³

² E. SCHILLEBEECKX, *Zijn er crisis-elementen in katholiek-kerkelijk Nederland?*, 18 maart 1966, «Katholiek Archief», 21(1966), kol. 344.

³ NEDERLANDSE BISSCHOPPENCONFERENTIE, *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland aan het begin van een nieuw millennium. Rapport ten dienste van het Ad Liminabezoek van de Nederlandse bisschoppen van 7-13 maart 2004*, 27 januari 2004, «Kerkelijke Documentatie», 32(2004), nr. 1, blz. 23.

Daarom had het onze grote interesse te kunnen analyseren wat er allemaal is gebeurd, vooral op liturgisch niveau, in deze Kerkprovincie gedurende de laatste halve eeuw, namelijk de tijd vanaf het Concilie tot nu.

Gezien de omvang van deze gebeurtenissen zal dit onderzoek beperkt blijven tot de analyse van enkele aspecten die vooral te maken hebben met de eucharistie, het kloppend hart van de Kerk.

Dit werk begint met een historisch premisse waarin aandacht wordt besteed aan de vernieuwingssignalen die al aanwezig waren in de Nederlandse Kerkprovincie, aan het klimaat in de jaren van het Concilie en ook aan de *Nieuwe Katechismus*, een boek van wezenlijk belang om deze ontwikkeling te kunnen begrijpen. Het gaat dus om een omschrijving van de historische context van de liturgische hervorming in dit land, daarbij rekening houdend met enkele gegevens vooraf, bijvoorbeeld de rol die bisschoppen, theologen, liturgisten, priesters en pastoraal werkers in deze geschiedenis hebben gespeeld.

De conciliaire Constitutie *Sacrosanctum Concilium* van 4 december 1963 is officieel het begin van een periode van liturgische experimenten. De eucharistie wordt het centrum van de experimenten. Hierdoor ontstaat meteen een grote verscheidenheid aan riten en verschillende vormen van vieren van de eucharistie. Vanaf het begin wordt het accent op de plaatselijke, vierende gemeenschap gelegd en dat veroorzaakt meteen een zekere liturgische autonomie. De experimenten betreffen alle delen van de eucharistieviering en vooral het eucharistisch gebed. Dit laatste wordt vertaald op verschillende manieren, bewerkt, aangepast en, vaak, letterlijk opnieuw uitgevonden.

Dit alles gebeurt vanuit het oogpunt van pastorale zorg, maar tegelijk niet zonder de bezorgde interventie van de bisschoppen en de Heilige Stoel. Vandaar deze analyse van de bijdrage van de Nederlandse Bisschoppenconferentie aan de liturgische hervorming. Uitgaande van de jaren voorafgaand aan het Concilie kan worden geconstateerd dat er in een betrekkelijk korte tijd verandering optreedt in visie en taalgebruik van de bisschoppen. De boodschap en de vraag om vernieuwing vanuit het Concilie, maar ook de culturomwenteling in de jaren '60 van de vorige eeuw, bepalen de nieuwe aanpak van de onderwerpen

die te maken hebben met de liturgie en haar hervorming. De bijdragen van de bisschoppen op liturgisch gebied zijn ongetwijfeld tot in onze dagen een kostbaar getuigenis inzake de ontwikkeling van de liturgische vernieuwing in deze Kerkprovincie. Maar niet alleen dat, we kunnen bijvoorbeeld ook denken aan de contrasten, de uitdagingen en tenslotte ook aan de generatiewisseling binnen de Bisschoppenconferentie.

Om tot een evaluatie te kunnen komen, is het noodzakelijk deze complexe geschiedenis tot heden toe te analyseren en kritisch te herlezen. Daarbij zal bijzondere aandacht besteed worden aan de huidige situatie van de viering van de eucharistie in dit land, rekening houdend met de processen van secularisatie en ontkerstening die de laatste decennia onze samenleving hebben getekend. Processen die bij een steeds groter deel van de gelovigen een groeiende vervreemding hebben veroorzaakt, en tegelijk ook het ontstaan en de acceptatie van nieuwe vormen van liturgisch samenkomen en vieren.

Een voorbeeld hiervan is het aanvankelijk typisch Nederlandse verschijnsel van de zondagse viering in afwezigheid van een priester. Dit soort vieringen ontstonden en werden populair vanaf de eerste jaren van de hervorming, niet altijd door gebrek aan priesters maar vaak ook om tegemoet te komen aan het verlangen naar een eigen interpretatie van de volle en actieve deelname van de gelovigen. Deze beweging heeft vaak geleid tot een soort liturgische autonomie van de plaatselijke kerkgemeenschap, met alle gevolgen van dien.

Het is dus geen verrassing dat velen, in reactie op deze situatie, hun toevlucht hebben genomen tot preconciiliaire standpunten inzake de liturgische hervorming. Anderen, op hun beurt, hebben de Rooms Katholieke Kerk verlaten in de overtuiging dat de vernieuwing die werd ingeluid door *Sacrosanctum Concilium* en de daaropvolgende documenten, verraden zou zijn door diezelfde Kerk. Het gaat hier om twee uitersten en tegelijk twee wonden voor de Kerk in dit land.

De parochies staan vandaag voor gigantische uitdagingen. De sterke verkleining van de gemeenschap, de confrontatie met de huidige, ontkerstende mens en de dringende noodzaak van een nieuwe evangelisatie die rekening houdt met het belang van de liturgie, lijken de voornaamste uitdagingen waarmee men vandaag de dag wordt geconfronteerd.

Het is natuurlijk niet de bedoeling van dit werk onfeilbare conclusies te trekken, dan wel enkele lijnen van interpretatie aan te wijzen waardoor men tot een evaluatie kan komen van deze laatste halve eeuw van liturgische vernieuwing in Nederland.

Om dit te bereiken lijkt het nodig enkele belangrijke onderwerpen aan te snijden. Ten eerste de actieve deelname van de gelovigen aan de liturgie, één van de grondprincipes van de liturgische vernieuwing en ongetwijfeld het fundament van de hervorming in Nederland. Ten tweede de vereenvoudiging van de riten. Het streven naar eenvoud in de liturgie heeft namelijk een gunstige invloed op de natuurlijke ontwikkeling van de actieve deelname. Deze zou alleen bevorderd kunnen worden door een eenvoudige, begrijpelijke liturgie. Daarom dienen ook enkele aspecten te worden geanalyseerd die invloed hebben uitgeoefend op de vereenvoudiging: de visie van de christelijke eredienst in het perspectief van de afdalende lijn van de *Nieuwe Katechismus*, de invloed van het protestantisme door de intensievere contacten sinds de Tweede Wereldoorlog en de belangrijke rol die enkele liturgisten hebben gespeeld.

Dan wordt ook het verschijnsel van de creativiteit in de liturgie onder de loep genomen. Dit lijkt ook de vrucht van de natuurlijke ontwikkeling van het proces van vernieuwing. Weliswaar wordt na het Concilie een zekere ruimte gelaten voor de creativiteit van de vierende gemeenschap, maar het staat buiten discussie dat in Nederland de creativiteit vaak het hoofdthema is geworden, het verplichte station om een rituele ervaring te scheppen met de pretentie het hart van de deelnemers aan te raken.

Door middel van vereenvoudiging wil men de ritus tot zijn essentie terugbrengen, omdat men denkt alleen met een eenvoudige ritus de huidige mens te kunnen bereiken. De creativiteit volgt deze beweging automatisch op. Wanneer de ritus zijn kracht verliest door overdreven vereenvoudiging of gewoon doordat de vierende gemeenschap de 'interpretatiesleutels' mist om de ritus te kunnen beleven, gaat men automatisch creatieve oplossingen toepassen om toch het doel, namelijk de actieve deelname, te kunnen bereiken.

De drang tot creativiteit heeft in de Nederlandse liturgische hervorming geleid tot een indrukwekkende hoeveelheid veelsoortig liturgisch materiaal. Deze ontwikkeling kon natuurlijk niet zonder effecten blijven voor het leven van de

Kerk. Er ontstonden neveneffecten zoals het verbalisme, dat wil zeggen het gebruik van de ritus als kader en vervoermiddel van woorden en boodschappen, of een nieuw soort klerikalisme waardoor de celebrant een entertainer wordt die door zijn menselijke eigenschappen in staat moet zijn de aandacht van de deelnemers te trekken en vast te houden.

Het gaat hier om verschijnselen die tot vandaag hun spoor hebben nagelaten in het liturgisch leven van de geloofsgemeenschap en die consequenties hebben veroorzaakt voor de aan de liturgie gebonden ervaring van het heilige. Dit laatste is het thema dat aan het einde van dit onderzoek aan de orde zal komen, evenals de toekomstperspectieven voor de Kerk in Nederland.

Wij hebben natuurlijk niet de pretentie om alle onderwerpen en aspecten van de postconcliaire liturgische hervorming volledig te behandelen. Het gaat eerder en vooral om die dynamieken vast te stellen die deze tijd het meest hebben gekenmerkt. Het doel is hierdoor te komen tot een interpretatie van de huidige situatie; en tegelijkertijd tot een onderscheiding omtrent de liturgische toekomst van de Kerk in Nederland.

Hoe men naar de toekomst kijkt is namelijk van wezenlijk belang, ook voor de Nederlandse Bisschoppenconferentie, vooral met het oog op het grote gewicht en de centrale positie van de eucharistie:

Wij dienen de Eucharistie als bron van Kerk-zijn helder en zuiver te houden. Niet alleen met het oog op de Kerk van nu, maar ook met het oog op latere generaties. De Eucharistie is immers niet ons bezit, maar een gave die ons door de Heer is toevertrouwd.⁴

Gezien de nieuwheid en de omvang van dit onderwerp hebben wij niet de pretentie dit uitputtend te kunnen behandelen. Integendeel, wij zijn ons bewust van de beperkingen van dit werk. Daarom zullen wij alleen de rituele aspecten van de eucharistie en de bijbehorende viering behandelen.

⁴ NEDERLANDSE BISSCHOPPENCONFERENTIE, *Begeleidend schrijven van de Nederlandse bisschoppen bij de instructie Redemptionis Sacramentum*, 29 juni 2004, in NATIONALE RAAD VOOR LITURGIE, *Liturgische Documentatie*, dl. III, Oegstgeest, Uitgeverij Colomba, 2004, blz. 198.

HOOFDSTUK 1

DE AANVAARDING VAN DE LITURGISCHE HERVORMING IN NEDERLAND

Aan de oorsprong van de liturgische vernieuwing in Nederland

De Liturgische Beweging bereikt snel de Lage Landen. De eerste signalen met betrekking tot de groeiende belangstelling voor de liturgie dateren van het begin van de 20ste eeuw met de stichting van verschillende diocesane liturgische verenigingen die snel een vruchtbare samenwerking op poten wisten te zetten. Het waren de jaren van de Eerste Wereldoorlog en ook de jaren van het ontstaan van de eerste liturgische tijdschriften.

Tussen de twee wereldoorlogen groeien de belangstelling en de initiatieven om de deelname van de gelovigen aan de liturgie te bevorderen. Een signaal hiervan zijn de initiatieven voor een herwaardering van de liturgische muziek, het verschijnen van zondagsmissaaltjes voor de gelovigen en vooral de bloei van de zogenoemde misweken, dat waren studieweken ter verdieping van de liturgie die in verschillende parochies werden gehouden door pastoors, maar ook door paters kapucijnen, sacramentijnen en norbertijnen. Het doel was de gelovigen meer te betrekken bij de viering van de eucharistie.

Vrij snel na de Tweede Wereldoorlog vindt een internationaal liturgisch congres plaats in Maastricht. Het thema van de ontmoeting is «De liturgie als Mysterie» en verschillende liturgisten komen aan het woord over dit onderwerp en over de bijdrage aan de Liturgische Beweging van de een paar jaar eerder overleden Duitse benedictijn Odo Casel.

Er komen vele onderwerpen aan de orde. Men onderstreept «het recht van den geloovige, om actief aan dit offer deel te nemen», men is zich er ook van bewust dat de liturgie is «het woord, de daad en het gebed, dat het volk weer moet meeslepen», want elke «sociale actie buiten de kerk slaagt niet, als zij niet gepaard gaat met liturgische actie in de kerk».¹

¹ *Liturgisch Congres te Maastricht*, 13 september 1946, «Katholiek Archief», 1(1946), kol. 461.

Verder vraagt men zich af welke richting de Liturgische Beweging zal nemen, want een terugkeer naar het verleden zal niets anders veroorzaken dan een definitieve verwijdering tussen priesters en volk. Men wordt gedreven door de zorg de liturgie opnieuw te laten 'spreken' tot Gods volk, ook om te vermijden dat de gelovigen zich ergens anders op gaan richten, mogelijk zelfs op «een heidensche liturgie». Alleen een «echte volksliturgie zal aan het volk zijn geestelijke vitaliteit teruggeven».²

Aan het einde van het liturgisch congres worden enkele conclusies getrokken. Een van de conclusies is de overtuiging dat «de liturgie een machtig middel is tot vernieuwde en verdiepte kerstening van de wereld». Als deelname aan de liturgie de noodzakelijke voorwaarde is om de genade van Christus te ontvangen, dan moet de actieve deelname «een allervoornaamste plaats innemen in de zielzorg». Het is de zomer van 1946 en het springt duidelijk in het oog dat men ervan overtuigd is dat de actieve deelname van de gelovigen aan de eredienst van de Kerk een centrale plaats toekomt. De concrete toepassing van de actieve deelname hangt van de omstandigheden af, niettemin noemt men enkele ideale doelen voor de toekomst: het allen samen kunnen bidden en zingen en de mogelijkheid om de Communie tijdens de mis te ontvangen.³

Dom Ambroos Verheul⁴ biedt ons in 1951 een kostbaar getuigenis in één van zijn interessante artikelen waarin hij de toenmalige hervorming van alle delen van de paaswake becommentarieert. In de conclusie kunnen wij zien hoe uitermate positief zijn oordeel over deze hervorming is:

Ziedaar enkele losse beschouwingen bij deze eerste vernieuwde Paasnachtviering; ze bewijzen ten volle dat de tijden rijp waren voor dergelijke terugkeer tot een oorspronkelijke en rijke traditie, die den modernen mens de religieuze werkelijkheden dieper doet aanvoelen en sterker beleven. Bovendien opent het Decreet *de sollemni Vigilia Paschali instauranda* horizonten die

² *Ibid.*, kol. 462.

³ Vgl. *Ibid.*, kol. 462-463.

⁴ Ambroos Verheul (1916-2005), Nederlandse benedictijn, abt van Keizersberg, is één van de stuwkrachten van de Liturgische Beweging in Nederland. Na zijn studies dogmatiek in Leuven (België) en door zijn belangstelling voor de exegese, neemt hij snel het besluit zich totaal aan de liturgie te wijden. Decennialang was hij docent liturgie in Leuven en directeur van het *Tijdschrift voor Liturgie* tot zijn terugtrekking in 1994 vanwege gezondheidsproblemen.

ons uitzicht geven op een liturgie die gevormd en geïnspireerd door een rijpe traditie, ontdaan van vervormingen en verminkingen die ze in donkere tijden heeft ondergaan, de krachtbron en de uitdrukking zal zijn van het diep godsdienstig leven van het modern katholicisme.⁵

De waardering van Verheul voor de hervorming van de paaswake en zijn optimisme voor de toekomst vloeien voort uit zijn pastorale zorg dat de liturgie het hart van de moderne mens moet raken. Dit is eigenlijk de kern van zijn sensibilisatie- en verdiepingswerk in elke uitgave van het *Tijdschrift voor Liturgie*, waarvan Verheul al in de jaren '50 hoofdredacteur is.

In deze lijn probeert Verheul een paar jaar later een antwoord te geven op het probleem van de groeiende verwijdering van de moderne mens van de liturgie van de Kerk. Hij omschrijft de gevolgen van de secularisatie op de huidige mens:

Zeker niet iedereen, ook niet in de stad, heeft met God gebroken. Maar de sfeer waarin iedereen leeft buiten gezin en Kerk is een sfeer zonder God. En ontegenzeggelijk zal de sfeer medebepalend zijn voor iemands gedachtenleven en mentaliteit. God raakt uit het bewustzijn, omdat de moderne mens in contact komt met omstandigheden, personen, zaken en levensopvattingen die de duidelijke signatuur van het goddelijke missen.⁶

Wij krijgen hier een duidelijk beeld van de situatie van toen en een profetische kijk op de toekomst. Hoe zou men de kloof kunnen overbruggen tussen de moderne mens en de liturgie? Verheul noemt enkele middelen: het herkrijgen en herwaarderen van alle aspecten die te maken hebben met de ritens van de Kerk, een ruimer gebruik van de volkstaal in de liturgie, de vereenvoudiging van de ritens en de wens dat men snel *facie ad populum* kan vieren.⁷ Allemaal punten die binnen een paar jaar terug te vinden zijn in het kader van de postconciliaire liturgische hervorming.

Desondanks kon de liturgische ervaring in deze jaren nog niet duidelijk de liturgische praktijk van de parochie-

⁵ A. VERHEUL, *De vernieuwde Paasnachtwake*, «Tijdschrift voor Liturgie», 35(1951), blz. 232.

⁶ A. VERHEUL, *De doorbraak naar de "actieve deelneming"*, «Tijdschrift voor Liturgie», 40(1956), blz. 249.

⁷ Vgl. *Ibid.*, blz. 253.

gemeenschappen beïnvloeden. De verlichtende ervaring van pastoor E. van der Donck,⁸ biedt ons het beeld van hoe de situatie toen moet zijn geweest in een doorsnee Nederlandse parochie:

Welnu, alle zielzorgers, maar dan ook allen, klagen over de lauwe, passieve manier waarop de gelovigen de zondagsmissen bijwonen. De besten brengen hun missaal mee (alhoewel geen enkele volwassen man met zo'n dik kerkboek op straat wil komen! Begrijpelijk, nietwaar? Verreweg de meesten hebben niets in de hand, en schijnen ook helemaal niets te doen van het begin tot het einde. We mogen niet te streng zijn in onze beoordeling. Velen zullen toch wel met de beste bedoelingen naar de kerk komen. En, naar ze beweren, bidden ze ook. Maar op de vraag: wat en hoe, blijven ze het antwoord schuldig. Normaalpsychologisch gezien, moet het een toestand zijn tussen het waken en het slapen, een godvruchtig soezen, met een goed procent verveling vermengd. Hoe kan het ook anders? Hoe zouden wij zelf zijn in die omstandigheden? Maar is het niet droevig, dat onze christen mensen op straf van doodzonde zich elke week een uur moeten vervelen?⁹

Deze ontboezeming van een getuige 'in het veld', om zo te zeggen, brengt wellicht een glimlach op ons gezicht, maar wijst tegelijk naar de ernst van de situatie en de dringende noodzaak om daar iets aan te doen, een zorg die vooral aanwezig was in de zielzorg.

In 1958 vinden in Nijmegen de 'liturgische studentendagen' plaats, een reeks conferenties over liturgie voor de universiteitsstudenten waaraan ook beroemde liturgisten deelnemen van het kaliber van Jungmann, Mohr en Vismans. Uit de conclusies is duidelijk te zien dat er een zeer levendig klimaat heerst rond allerlei liturgische thema's.

Men beweert dat hervorming een urgente kwestie is omdat «de leek zelf zich bewust wordt van de hem toekomende plaats in de liturgische viering».¹⁰ Men vraagt zich af of een terugkeer naar de situatie van vóór het Concilie van Trente niet beter zou zijn

⁸ E. van der Donck (1902-1985), pastoor, schrijver en componist. Zijn productie van literaire werken is opmerkelijk. Maar tegelijk ook zijn belangstelling voor de liturgie, haar vernieuwing na het Concilie en de daarmee verbonden architectonische aspecten.

⁹ E. VAN DER DONCK, *Het probleem van de gelezen zondagsmissen*, «Tijdschrift voor Liturgie», 41(1957), blz. 89-90.

¹⁰ *Conclusies van de liturgische studentendagen te Nijmegen*, 21 maart 1958, «Katholiek Archief», 13(1958), kol. 297.

om zo de liturgie te bevrijden van het proces van klerikalisering waarin zij terecht is gekomen:

De liturgie moge weer losgeraken uit de verstarde vormen waarin ze is vast komen te zitten en weer plooibaar en ontvankelijk genoeg worden voor de integratie van nieuwe eigentijdse elementen. De vraag verdient overweging of inzake een harmonische ontwikkeling van de liturgie niet een terugkeer gewenst is naar de toestand van vóór de tridentijnse fixering van de liturgie.¹¹

Een dergelijke conclusie lijkt op het eerste gezicht overdreven maar toont ook de wens naar een diepgaande vernieuwing waardoor de liturgie vooruit zou kunnen komen na een tijd waarin nauwelijks enige beweging zat.

En dan staan we aan de vooravond van het Concilie. De Nederlandse Kerk is ongetwijfeld op de hoogte van de discussies rond de liturgische onderwerpen die aan het Concilie voorafgaan. Men kent ook de gedachte van paus Johannes XXIII. Wij kunnen dat opmaken uit een artikel uit 1960 in het *Katholiek Archief* waarin men een gedetailleerd overzicht geeft van enkele Italiaanse krantartikelen. Er staan daar enkele citaten van de toenmalige paus over de liturgie en in het bijzonder over de wens van de paus dat in de liturgische vieringen meer ruimte wordt gegund aan het gebruik van de volkstaal.¹²

Er is nóg een bewijs van de liturgische opleving in deze jaren en dat vinden wij in het 'liturgisch lekenweekend' dat gehouden wordt in Antwerpen (België) in de zomer van 1961, en waar alle deelnemers Nederlandstalig waren. Het hoofdonderwerp was het vraagstuk over wat te doen om de liturgische ervaring van de gemeenschap te intensiveren. Voorgesteld wordt de vroomheidspraktijken tijdens de mis te verbieden om zó het gebed tot God te bevorderen. Anderen vragen zich af of het niet beter zou zijn verandering te brengen in de gewoonte van absolute stilte vóór de mis om een sfeer van ontmoeting en verbroedering te bevorderen. Weer anderen onderstrepen het belang van deelname door de gelovigen aan de liturgische zang.¹³

¹¹ *Ibid.*

¹² Vgl. *Liturgie en Volkstaal*, 22 april 1960, «Katholiek Archief», 15(1960), kol. 409-412.

¹³ Vgl. *Besluiten van het liturgisch lekenweekend te Antwerpen*, «Katholiek Archief», 16(1961), kol. 1103-1106.

Maar de meest opvallende conclusie is die omtrent de oriëntatie van het gebed en de plaats van het tabernakel:

Het merendeel van de deelnemers bleek voorstander van de celebratie *facie ad populum*, omwille van de gemakkelijkheid van de dialoog en het intensere contact tussen celebrant en gelovigen. Om die reden werd ook de wenselijkheid te kennen gegeven, dat het tabernakel elders zou geplaatst worden dan op het hoogaltaar.¹⁴

Wij kunnen dus constateren dat er in Nederland, in de jaren tussen het einde van de oorlog en het begin van het Concilie, een steeds groeiende en levendiger belangstelling is voor de liturgie van de Kerk. Hiernaast is er ook een bijzondere belangstelling voor een concrete hervorming waardoor het geloofsleven van de gemeenschap bevorderd kan worden.

De ziel van deze dynamiek is ongetwijfeld de wens om de actieve en vruchtbare participatie van de gelovigen aan de eredienst te bevorderen. Hiervan getuigen de bronnen van die jaren. Deze pastorale bezorgdheid vormt de grondslag van een steeds bredere beweging.

De aanvaarding van de *Constitutio Sacrosanctum Concilium* en de reacties

De eerste Nederlandse uiteenzetting over het werk van de concilievaders omtrent de liturgie hebben wij te danken aan W. Bekkers,¹⁵ de toenmalige bisschop van 's-Hertogenbosch. Hij reageert enthousiast op de eerste zitting van het Concilie en onderstreept dat belangrijk is dat de liturgie als eerste onderwerp is behandeld. Het gaat immers, volgens hem, om een pastorale keuze die gemaakt is:

Het is ongetwijfeld een onschatbare zegen geweest voor het concilie, dat de liturgie tot eerste agenda-punt is gekozen. Welke precies de beweegreden is geweest, valt moeilijk met zekerheid

¹⁴ *Ibid.*, kol. 1106.

¹⁵ W. Bekkers (1908-1966), bisschop van 's-Hertogenbosch vanaf 1960 tot zijn vroege dood in 1966. Hij nam deel aan het Concilie en stond zeer bekend voor zijn pastorale elan.

te zeggen, maar de leiding van de H. Geest is hierin door veel vaders al direkt bij de aanvang tastbaar ervaren.¹⁶

Verheul, op zijn beurt, drukt zich gematigder uit en is wellicht ook wat realistischer. Hij is van mening dat de teleurstelling over het voorbereidend werk met betrekking tot de dogmatische onderwerpen en de wens van de concilievaders om het Concilie een pastoraal karakter te geven, ertoe heeft geleid dat de liturgie als eerste onderwerp is behandeld. Desalniettemin heeft het werk van de voorbereidende commissie en de concilievaders tot een onverwacht positief resultaat geleid, aldus Verheul:

Nu is het tot een onverwacht succes geworden; bij de stemmingen van de voorgestelde verbeteringen kwam er een wonderbare morele eenstemmigheid tot uitdrukking. Dit is wel te danken aan de genuanceerde evenwichtigheid, waarmee het schema is opgesteld. Het is gezond progressief, zonder nochtans extreem revolutionair te zijn. De samenstellers hebben zich door een goede diplomatie laten leiden: een schema dat om goedgekeurd te worden twee derden der stemmen moet halen, mag noch extreem conservatief, noch extreem progressief zijn.¹⁷

Desondanks was de ontvangst van *Sacrosanctum Concilium* niet unaniem positief. De dominicaan Pauwels¹⁸ toont zich kritisch over de Constitutie. Hij analyseert de theologische aspecten ervan en uit met teleurstelling zijn oordeel dat de Constitutie gebrekkig zou zijn in de behandeling van de liturgie als teken en symbool.¹⁹

De franciscaan Vermeulen²⁰ is in het algemeen evenwichtiger in zijn mening. Toch onderstreept hij het ontstaan van discussies en twisten tussen bisschoppen, priesters en leken over de

¹⁶ W. BEKKERS, *Het concilie over de liturgie*, «Tijdschrift voor Liturgie», 47(1963), blz. 82.

¹⁷ A. VERHEUL, *Eerste liturgische resultaten van het concilie*, «Tijdschrift voor Liturgie», 47(1963), blz. 91.

¹⁸ F. PAUWELS (1903-1965), Nederlandse dominicaan. Hij studeerde dogmatiek aan het Angelicum te Rome en doceerde apologetiek in Zwolle en Nijmegen tot 1958. In de jaren van het Concilie was hij Rome correspondent voor De Volkskrant en doceerde oecumenische theologie in Rome. Hij organiseerde in die jaren ook verschillende conferenties over de oecumene.

¹⁹ Vgl. C. F. PAUWELS, *De theologie van de Constitutie over de Liturgie*, «Tijdschrift voor Liturgie», 48(1964), blz. 104-110.

²⁰ C. Vermeulen, minderbroeder franciscaan. Jarenlang was hij promotor van ontmoetingen ter verdieping van de liturgische kennis bij de gelovigen.

onderwerpen van de conciliaire Constitutie over de liturgie: de invoer van de volkstaal, het offer- en maaltijd karakter van de eucharistie, de spanning tussen vernieuwing en restauratie van de ritens, de actieve deelname.²¹

De bijdrage van Vermeulen laat dus best een gecompliceerd beeld zien van de aanvaarding van *Sacrosanctum Concilium*. Hij pleit voor wat men een soort 'liturgische bekering' zou kunnen noemen. Zo zou de Constitutie werkelijk nuttig kunnen zijn voor de huidige mens en voor dat deel van de gelovigen die hun contact met de Kerk verliezen of al hebben verloren. In deze zin zou men in staat moeten zijn om te «relativeren» ten opzichte van de toekomst en het verleden:

Ten slotte vraagt de liturgische pastoraal van ons, dat wij voldoende de zaak van de liturgie weten te relateren, in verschillende opzichten: een relativering met het oog op de toekomst: er is nog zo weinig zeker in onze tijd, wij weten nog zo weinig van elkaar af; [...] Wij zullen daarom geen liturgie mogen en kunnen opbouwen die al te zeker is, al te veel vastlegt. Wij zijn nog maar pas op zoek naar de betrekkingen tussen liturgie en leven, en wij hebben nog maar nauwelijks een wezenlijke relatie gevonden. Relativering ook met het oog op het verleden: wij moeten de hand aan de ploeg durven slaan zonder al te veel om te zien naar wat achter ons ligt.²²

De periode van experimenten op liturgisch gebied

Zoals al gezegd is, waren er al ruim vóór het Concilie een groeiende belangstelling voor de liturgie en een sterke drang naar vernieuwing. Hierdoor was men voorzichtig al begonnen met experimenten op liturgisch gebied, met instemming van de bisschoppen.

Eén van de bekende hoofdrolspelers in deze periode van liturgische vernieuwing, wellicht de meest bekende, is ongetwijfeld de Nederlandse jezuïet H. Oosterhuis;²³ hij verwierf

²¹ Vgl. C. VERMEULEN, *De eucharistieviering nu*, «Tijdschrift voor Liturgie», 48(1964), blz. 486-499.

²² *Ibid.*, blz. 499.

²³ Huub Oosterhuis (1933), Nederlandse theoloog, dichter en ex-jezuïet. Zijn rol is belangrijk voor de geschiedenis van de liturgische hervorming in Nederland. Enorm is zijn productie aan liederen, gedichten, eucharistische gebeden en allerlei teksten voor liturgisch gebruik. Hij heeft diepgaande

snel wereldwijde bekendheid door zijn liturgische teksten. Nog vóór Vaticanum II was hij al actief met liturgische experimenten met de studenten van de Universiteit van Amsterdam. Het doel van zijn werkwijze omschrijft hij als volgt:

Een streven dus naar een liturgie die niet als een onverstaaanbare wereld staat tegenover het moderne leven met al zijn dynamiek, zijn risico's en vreugden, maar die dit modern leven bij name noemt tot voor de Heer, het opneemt in haar dankzegging; een liturgie die haar woorden en daden minstens evenzeer afstemt op de bestaansbeleving van vandaag als op de stijl van de traditie.²⁴

Het doel van Oosterhuis, en in navolging van hem, van vele anderen, was dus het 'verstaanbaar' maken van de liturgie voor de moderne mens, de liturgie bij de levenservaring te brengen, zowel door de woorden als door de handelingen. Men kan zich voorstellen dat dit werk in die jaren een soort baanbrekend effect moet hebben veroorzaakt.

Oosterhuis was al vóór het Concilie een voorstander van experimenteren met als doel de liturgische vernieuwing en het bewustzijn van actief deelnemen door de gelovigen te bevorderen:

Het zou voor de dynamiek van de beweging voor landstaalliturgie zeer vruchtbaar zijn, wanneer op groter schaal dit experiment werd aangedurfd, en bijvoorbeeld door de instelling van *paroisses pilotes* van hogerhand werd gestimuleerd. Dan bestaat de kans dat er enig besef groeit voor de eisen waaraan een vernieuwde eredienst moet beantwoorden; dat er een levende ervaring groeit en een mentaliteit waarin gewerkt moet worden; een houding van zorgvuldig zoeken, van verantwoordelijk en vrijmoedig experimenteren.²⁵

In een zeer betrekkelijk korte tijd was de hele Kerkprovincie in de praktijk aan het experimenteren. De liturgische hervorming die het Concilie had gewenst werd met grote euforie ontvangen en men interpreteerde deze wens van het Concilie als een bevestiging van de experimenten die al aan de gang waren en tevens als een stimulans voor het invoeren en uitbreiden van nog meer experimenten.

invloed uitgeoefend op de liturgie en het leven van de Nederlandse Kerkprovincie tot op de huidige dag.

²⁴ H. OOSTERHUIS, *Verantwoording van een liturgisch experiment*, «Tijdschrift voor Liturgie», 46(1962), blz. 459.

²⁵ *Ibid.*, blz. 462.

Volgens de Belgische liturgist Jozef Lamberts was het juist deze wens van het Concilie die de verrassende bloei van de experimenten bepaalde:

Just om de liturgie aan te passen aan het eigen aanvoelen van de hedendaagse gelovigen, ontstonden er in deze periode, vooral in Nederland, allerlei pogingen om te komen tot een aansprekende en inleefbare liturgie: de “liturgische experimenten”.²⁶

Lamberts is van mening dat de liturgische experimenten een teken waren van de levendigheid en de ondernemingslust van de kerkgemeenschap, maar zij hebben ook bijgedragen aan het ontstaan van een ‘groeïende verwarring’ op liturgisch gebied. Dat gebeurde doordat de experimenten niet beperkt bleven tot bepaalde plaatsen, tijden en gelegenheden, maar al snel «een van onderuit tastend zoeken naar een levensnabije, volks gebonden liturgie» werden.²⁷

Welke was in het algemeen de reactie van de gelovigen op de experimenten? De benedictijn A. Nuy²⁸ biedt ons in 1965 een inzicht in de eerste reacties van de kerkgangers met betrekking tot de invoering van de liturgische hervorming. Uit de kop van zijn artikel kan men de kern van de boodschap al opmaken: *Sober of kil?* De aanvaarding van de ‘nieuwe mis’ was dus niet unaniem enthousiast:

In enkele grote dagbladen werden in de maand januari een aantal reacties van Nederlandse gelovigen gepubliceerd. Als men hierop afdapt blijkt een groot deel van het Nederlandse kerkvolk door de vernieuwingen volkomen overrompeld. Na van de eerste schrik bekomen te zijn, ging het klachten regenen. Deze klachten draaien vooral rond het thema: kaal, kil, sfeerloos. Wat moeten wij hiervan denken?²⁹

Nuy is verder van mening dat, ondanks de kritieken van het begin, de overgrote meerderheid van de Nederlandse gelovigen

²⁶ J. LAMBERTS, *De vernieuwde liturgie van de eucharistieviering en de actieve deelname*, Leuven, Acco, 1985, blz. 41.

²⁷ *Ibid.*, blz. 42.

²⁸ A. Nuy, benedictijn. Hij stichtte in 1968 een kloostergemeenschap in Nijmegen. Hij heeft onderzoeken gedaan over de ontwikkeling van het kerkleven en heeft bijgedragen aan de oprichting van het statistiekeninstituut dat verbonden is aan de Kerk in Nederland.

²⁹ A. NUY, *Sober of kil?*, «Tijdschrift voor Liturgie», 49(1965), blz. 97.

positief staat tegenover de liturgische vernieuwing, ondanks het feit dat de pers vooral geneigd is om het negatieve weer te geven.

Verder, bij de analyse van de historische ontwikkeling rond de vereenvoudiging en de deelname van de gelovigen aan de liturgie, trekt Nuy een conclusie die klinkt als een uitnodiging om op de ingeslagen weg door te gaan. Hij brengt namelijk het thema van de actieve deelname van de gelovigen rechtstreeks in verband met hun bewustzijn van 'bij de Kerk te horen':

Het heeft geen zin de gelovigen tot actieve deelname te dwingen. Maar ze zullen wel tot actieve deelname opgevoed moeten worden. Langzamerhand zal het duidelijk moeten worden dat zij, de gelovigen van deze parochie, tezamen deze concrete, plaatselijke kerk vormen. Vanuit een sterker kerkbesef zal dan blijken dat liturgie niet iets is voor de pastoor met de misdienaars of het zangkoor, waar de gelovigen als bewonderende toeschouwers bij mogen zijn, maar dat liturgie een eredienst van allen is, waarvoor allen verantwoordelijk zijn en waarin allen hun eigen taak hebben te vervullen. Vanuit dit kerkbesef wordt de actieve deelname vanzelfsprekend.³⁰

Onder de talloze getuigenissen van die jaren, valt die van een pastoor te Eindhoven op die in 1966 parochiële ontmoetingen organiseert over het thema van de liturgische vernieuwing. Men krijgt de indruk van een levendig milieu waarin de gelovigen zeer geïnteresseerd zijn in de vernieuwing en zelf voorstellen doen: de celebrant zou altijd zijn best moeten doen om voor iedereen verstaanbaar te zijn; men zou een vertaling van de gebeden moeten invoeren die niet louter een letterlijke vertaling uit het Latijn is, maar meer een actualisatie van de oude teksten afgestemd op het heden van de gemeenschap; er zouden meer momenten van stilte moeten zijn in de viering; men wenst een herziening van het lezingenrooster voor de mis en een zorgvuldiger voorbereiding van de homilie door de priester.³¹ Al met al, een veelzeggend beeld van wat een doorsnee gemeenschap verwachtte.

³⁰ *Ibid.*, blz. 105.

³¹ Vgl. W. BERGMANS, *Hoe leken denken over vernieuwing van de zondagse eredienst: wensen en suggesties*, «Tijdschrift voor Liturgie», 50(1966), blz. 489-492.

De Nederlandse liturgist Govaart³² omschrijft doeltreffend wat er in die jaren gebeurde, vooral na de verschijning van *Sacrosanctum Concilium*. Na een gedetailleerde en positieve beschouwing van de liturgische experimenten, breekt hij een lans voor een soort liturgische hervorming die werkelijk rekening kan houden met de mens in zijn geheel:

We hebben nauwelijks het kleine eerste duwtje van de Constitutie over de liturgie nodig gehad... en heel katholiek Nederland is aan het liturgievernieuwen geslagen. We weten echt wel, dat er eenheid moet zijn in de liturgie. [...] Maar het is ons onmogelijk dit besef van eenheid en verbondenheid te laten samenvallen met het aanvaarden van uniformiteit. Het evangelie omvat in zijn universaliteit alle volken en rassen, alle mensengroepen en alle standen, de beide geslachten en alle leeftijden. En het is eenvoudigweg waanzin te menen alle graden van ontwikkeling, mannen en vrouwen, grijsaards en kleine kinderen te benaderen en aan te spreken met een uniforme liturgieviering.³³

Govaart rechtvaardigt met zijn woorden die 'liturgische pluriformiteit' die in feite al aanwezig was. Ook liturgist E. de Jong,³⁴ jarenlang directeur van het *Tijdschrift voor Liturgie*, biedt ons zijn verklaring inzake de situatie in die jaren:

De actieve deelname – zo sterk benadrukt door de constitutie – heeft in Nederland een nieuwe vorm gevonden in de oprichting van vele parochiële liturgische werkgroepen, die gestimuleerd door de diocesane liturgische commissies en onder leiding van liturgische begeleiders, intens bezig zijn met een bezinning op de liturgie en de voorbereiding van de liturgische vieringen. Men probeert de eigen wetmatigheden van de liturgie te ontdekken en daar rekening mee te houden, ook al komen deze

³² T. Govaart (1921-2013), docent Nederlandse literatuur. Sinds 1963 was hij binnen de Nederlandse Bisschoppenconferentie lid van de verschillende commissies over de vertaling van de liturgische teksten. Hij pleitte voor een vertaling van de teksten dichter bij de leefervaring van de moderne mens en ook voor de productie van nieuwe gebeden.

³³ T. GOVAART, *Het liturgisch experiment in Nederland. Informaties en inzichten*, «Tijdschrift voor Liturgie», 50(1966), blz. 341.

³⁴ Evert de Jong (1937). Na zijn studies liturgie aan de Universiteit van Nijmegen bekleedt hij sinds 1968 de taak van secretaris van de Nationale Raad voor Liturgie tot 2001. Hij is auteur van talrijke artikelen voor theologische en liturgische tijdschriften en ook van de inleiding van de Nederlandse uitgave van het briefier.

niet geheel overeen met de voorschriften van het centraal kerkelijk gezag.³⁵

De liturgische werkgroepen zijn in die jaren actief bezig met het zoeken, componeren, experimenteren in de liturgie; en dat is volgens De Jong al een soort actieve deelname aan de eredienst. Wat die groepen aan de bisschoppen vragen is niet een disciplinaire regeling maar veel eerder een bevestiging, een stimulans op de al ingeslagen weg.

Govaart zegt ongeveer hetzelfde, maar wel met andere woorden:

Er moeten grondlijnen en vaste basisstructuren zijn waar ieder zich aan houdt, waar iedereen de viering in herkennen kan. Anderzijds: het materiaal, de liederen, gebedsteksten, beurtzangen etc. moeten in zo rijk mogelijke verscheidenheid aangeboden worden.³⁶

Het oordeel van de historici over deze periode van de Nederlandse Kerk is bijna unaniem: wat in die jaren gebeurde op liturgisch gebied was echt een 'transformatie'. De historicus Bots³⁷ geeft ons daar een omschrijving van wanneer hij de kenmerken van de liturgische vernieuwing noemt die kennelijk pasten bij de Nederlandse volksaard en daarom gretig ingang vonden:

De liturgische vernieuwingen van het Tweede Vaticaans Concilie hebben bij weinig volkeren zoveel weerklank gevonden als bij de Nederlanders. Vereenvoudiging, doorzichtigheid van opbouw en vooral een grotere levensnabijheid door het gebruik van de volkstaal appelleerden sterk aan de Nederlandse volksaard. Er stortte zich een vloedgolf van liturgische creativiteit uit over de hoofden van de Nederlandse gelovigen.³⁸

³⁵ E. DE JONG, *Liturgische 'wetgeving' in Nederland na Vaticanum II*, «Concilium», 8(1972), nr. 2, blz. 158.

³⁶ T. GOVAART, *Het liturgisch experiment in Nederland. Informaties en inzichten*, blz. 342.

³⁷ Jan Bots (1930), Nederlandse jezuïet en kerkhistoricus. Hij heeft talloze artikelen gepubliceerd en ook een aantal boeken over geestelijke onderwerpen en historische ontwikkelingen in de Nederlandse Kerkprovincie met bijzondere aandacht voor de recente geschiedenis.

³⁸ J. BOTS, *Zestig jaar katholicisme in Nederland*, «De Rots», 11(1981), nr. 7/8, blz. 51.

De «vereenvoudiging», de «doorzichtigheid van opbouw» en de «levensnabijheid» door het gebruik van de volkstaal zijn de kenmerken van de liturgische vernieuwing die de experimenten bevorderden en die de gunstige aandacht trokken van de gelovigen. Overal bloeiden liturgische groepen op, liturgische commissies en ook vele priesters begonnen zelfstandig met creëren en experimenteren op liturgisch gebied.

Het ontstaan van pluriformiteit van riten

In de loop van een paar jaar was in Nederland het liturgisch panorama diepgaand veranderd. In zeer korte tijd was men overgegaan van een wezenlijke uniformiteit van de liturgie op alle liturgische plaatsen in de kerkprovincie naar een situatie van pluriformiteit of verscheidenheid, die gekenmerkt werd door verschillende wijzen van viering van de sacramenten, elk met een ontelbare hoeveelheid varianten.

De kerkhistoricus J. Roes, directeur van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en één van de grootste kenners van de moderne geschiedenis van de Kerk in Nederland, geeft ons daar een getuigenis van met betrekking tot de eucharistie en wel in ongebruikelijke bewoordingen uit de wereld van de economie; desondanks beschrijven zijn woorden heel goed het scenario van die dagen:

Aldus is in de loop van de jaren 'een pluriform liturgisch aanbod' ontstaan: jongerenmissen, gezinsmissen, themadiensten, latijnse hoogmissen, huisdiensten enz. En aan 'aanbodzijde' en aan 'consumentenzijde' heeft geleidelijk een verschuiving plaats gevonden van de objectieve liturgie naar een subjectieve, d.w.z. een 'persoonlijk beleefbare' c.q. een voor de groep 'aanspreekbare' en 'herkenbare' liturgie.³⁹

Het was de opkomst van een 'subjectieve liturgie', een liturgie die de regels van het kerkelijk gezag losliet om nieuwe vormen aan te nemen, naargelang de enkeling of de groep waarop zij betrekking had.

³⁹ J. ROES, *R. K. Kerk Nederland 1958-1973. Een encyclopedisch overzicht*, Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1974, blz. 37.

Blijlevens⁴⁰ beweert dat men de oorzaak van dit alles moet gaan zoeken in de wens van de gelovigen zich in de ritus te herkennen en in een soort vooroordeel ten opzichte van de traditionele ritens; deze ritens zouden namelijk te veraf staan van de dagelijkse bestaanservaring:

Men wil zichzelf “herkennen”, en men meent dit niet of althans onvoldoende te kunnen in de officiële liturgie van de kerk. Men wil het eigentijds karakter van de geloofsbeleving tot zijn recht laten komen. Hierbij heeft men de ervaring of veronderstelling dat de bestaanservaring hier en nu geheel of gedeeltelijk anders is dan die van de eredienst volgens het romeins missaal.⁴¹

In de ritus was de trouw aan de wijze van uitvoering en aan de inhoud dus niet meer belangrijk, maar het tegemoetkomen aan de eisen van de mens die aan de ritus deelneemt.

De pluriformiteit bepaalde dus het ontstaan van wat Roes de «consumptieliturgie» noemt. Hij wil zo een verdere stap aanduiden in het proces van creativiteit: de mogelijkheid voor een enkele gelovige of voor een gemeenschap om zelf een bepaalde ritus te ontwerpen voor eigen gebruik en ‘consumptie’.

De ‘liturgische pluriformiteit’ in de zin van het ontstaan en de ontwikkeling van talrijke vieringen van sacramenten, elk met eigen liederen, gebeden, lezingen, rituele handelingen, betekende tegelijkertijd het ontstaan van een pluriformiteit van denken en geloven die in de loop van enkele jaren het beeld van de Nederlandse Kerk voorgoed zou veranderen. Was de Nederlandse Kerk daarvoor eensgezind en uniform, nu begon zij steeds meer getekend te worden door een diepe innerlijke verdeeldheid die zou blijven tot op de dag van vandaag.

Tegelijk met de nieuwe liturgische vondsten, vooral met betrekking tot de eucharistie, deden nieuwe muziekgenres hun intrede in de liturgie: jazz, beat en popmuziek. Dit gebeurde voornamelijk in de jongerenvieringen. In andere vieringen zag men vaak de invloed van het protestantisme: door het gebrek aan liederen in de volkstaal was men in zekere zin genoodzaakt om

⁴⁰ Ad Blijlevens (1936), Nederlandse redemptorist. Hij doceerde liturgie en sacramententheologie in Heerlen en schreef vooral in de jaren '70 en '80 verschillende artikelen voor tijdschriften.

⁴¹ A. BLIJLEVENS, *Thematische liturgie? Verkenning in huidige spanningsvelden?*, «Tijdschrift voor Liturgie», 54(1970), blz. 181-182.